

Сергій МАЛАНЧУК,
orcid.org/0000-0003-1252-1279

аспірант
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) sergiymalanchuk@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено питання формування громадянської позиції як складової громадянської компетентності здобувачів фахової передвищої освіти. Аналіз нормативних документів та наукової літератури дозволив охарактеризувати змістовий аспект конструкта «громадянська позиція здобувача фахової передвищої освіти». Задля поглиблення визначення сутнісних основ досліджуваної проблеми зацентовано увагу на розкритті суміжних та змістоформуєчих понять: «громадянська компетентність», «громадянськість», «громадянська відповідальність», «громадянська активність», «громадянська поведінка».

Зважаючи на відсутність однозначної інтерпретації поняття «громадянська компетентність», автором узагальнено наукові підходи щодо його визначення. Громадянська компетентність розглядається як одна із ключових компетентностей при підготовці молодих фахівців, що формується у процесі соціалізації молодшої людини в умовах освітнього процесу. Громадянськість визначено як інтегративну, фундаментальну, духовно-моральну якість особистості, яка проявляється в обов'язку приносити користь суспільству. Громадянськість не надається людині формально, а культивується у процесі соціалізації особистості та є результатом громадянського виховання.

Проведено дефінітивний аналіз поняття «громадянська позиція» та визначено його головні ознаки і компоненти. Громадянська позиція трактується як свідомо обраний людиною вектор життєвого поступу, що базується на громадянських ціннісних орієнтаціях, ідеалах демократичного громадянського суспільства, сформованих громадянських якостях особистості та реалізується у формі громадянської поведінки.

З'ясовано, що громадянська позиція майбутніх фахівців формується на основі моральності як загальнолюдської категорії та займає провідне місце у процесі розвитку особистості. Обґрунтовано, що кінцевим результатом процесу становлення громадянської позиції здобувачів фахової передвищої освіти має стати цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її як свідомого члена суспільства зі сформованою громадянською свідомістю, готовністю працювати на загальну користь, відповідальністю та умінням поєднувати особисті і громадські інтереси, відстоювати інтереси держави.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, громадянська позиція, громадянська відповідальність, громадянське виховання, здобувачі фахової передвищої освіти.

Serhii MALANCHUK,
orcid.org/0000-0003-1252-1279

Postgraduate student
Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnytskyi, Ukraine) sergiymalanchuk@ukr.net

FORMATION OF CIVIC STANCE AS A COMPONENT OF CIVIC COMPETENCE IN PRE-HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article highlights the issue of the formation of a civic stance as a component of the civic competence in students of professional pre-higher education. The analysis of normative documents and academic references made it possible to characterize the content aspect of the construct "civic stance of the acquirer of professional pre-higher education". In order to elaborate the definition of the essential foundations of the researched problem, attention is focused on revealing related and content-forming concepts: i.e. «civic competence», «civic engagement», «civic responsibility», «civic activity», and «civic behavior».

Considering the lack of an unambiguous interpretation of the concept of «civic competence», the author summarizes various scientific approaches to its definition. Civic competence is considered as one of the key competences in the training of young professionals, which is molded in the process of socialization of a young person in the conditions of the educational process. Civic engagement is defined as an integrative, fundamental, spiritual and moral quality of an individual, which manifests itself in the obligation to benefit society. Civic engagement is not conferred on a person formally, but is cultivated in the process of socialization of the individual and is the result of civic education.

A definitive analysis of the concept of «civic stance» was carried out and its main features and components were determined. Civic stance is interpreted as a vector of life progress consciously chosen by a person, which is based on civic value orientations, ideals of a democratic civil society, instilled civic qualities of the individual and realized in the form of civic behavior.

It is found that the civic stance of future professionals is formed on the basis of morality as a universal human category and occupies a leading place in the process of personality development. It is substantiated that the final result of the process of formation of the civic stance of those who acquire professional pre-higher education should be a holistic integrated quality of the personality characterized as a conscious member of society with a formed civic consciousness, readiness to work for the common good, responsibility and the ability to combine personal and public interests, defend the interests of the state.

Key words: citizenship, civic competence, civic stance, civic responsibility, civic education, students of professional pre-higher education.

Постановка проблеми. Примітною ознакою й украй важливою умовою сталого розвитку демократичної держави є громадянське суспільство, розбудова якого убачається актуальним завданням сьогодення й визначає основи формування громадянськості соціально зорієнтованого молодого покоління. Набувають особливої актуальності вимоги щодо виховання особистості з системою сформованих соціально значущих якостей, яка добре усвідомлює свою роль і місце як громадянина держави, здатного жити в умовах демократії й докладати активних зусиль на благо спільноти, свого народу і своє власне.

У період нинішніх викликів і загроз, що постали перед Україною, зміни ментальних ідеалів, переорієнтації суспільних цінностей перед освітньою галуззю постає проблема створення таких умов формування людини-громадянина, які забезпечать сприйняття демократичного суспільства як осередка для розкриття творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Відзначимо, що розвиток громадянської спрямованості особистості явно чи латентно присутній в освітньому процесі, адже освіта є одним із найважливіших інститутів, що формує ціннісні орієнтири громадянина.

Підготувати молодь до активної участі у житті демократичного суспільства і сформувати її громадянську компетентність покликана система громадянської освіти. Саме заклади освіти є тими агентами соціалізації, які мають необхідний інструментарій для виховання у людині моральних якостей, почуття патріотизму, потреби у суспільно-корисній діяльності, правової та політичної культури, активної громадянської позиції.

Функціонування системи фахової передвищої освіти як соціального інституту – важлива складова становлення громадянської позиції особистості, яка забезпечує підготовку фахівця, здатного реалізувати свій інтелектуальний і духовний потенціал. Досягнення високого рівня готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності,

активної життєвої позиції можливо лише за умови упровадження принципово нових підходів до організації педагогічної роботи зі студентами, спрямованої на формування їх соціального досвіду, який стане основою становлення активних, відповідальних громадян зі чітко вираженою громадянською позицією.

Аналіз досліджень. Формування громадянина-патріота з активною життєвою позицією є вимогою часу. Відтак, організація даного процесу й управління ним є предметом наукових пошуків у напрямі переосмислення як теоретичних основ громадянського виховання молоді, так і практичної складової, що потребує орієнтації на цінності громадянського суспільства. На сьогоднішній день існує значна кількість робіт, у яких аналізуються проблеми формування громадянської компетентності здобувачів освіти, їх громадянської позиції.

Визначаючи громадянську позицію важливою цінністю особистості, учені розглядають її як компонент громадянської компетентності (Л. Паніна, Л. Авдимирець), як складне соціально-психологічне утворення, що може розглядатися з погляду змісту, суспільної значущості, дієвого вияву у життєдіяльності особистості (Т. Куниця), як вияв громадянської спрямованості (М. Боришевський); як систему ціннісних і соціальних орієнтацій та ставлень, що характеризують людину як громадянина країни та активного члена суспільства (Т. Ціпан, О. Мельник), як вияв високого рівня сформованості громадянської компетентності (І. Остапівська).

У дослідженнях О. Кирилович, Д. Пріми, А. Мороза, Т. Романіва, А. Бухуна, Т. Шевчук, В. Курок, Г. Хітрової, У. Ляшенко висвітлено окремі аспекти формування громадянської позиції майбутніх фахівців та акцентовано на необхідності забезпечення мотивації студентів до оволодіння громадянськими цінностями, уміннями громадянської поведінки й активної громадянської діяльності.

Мета статті: на основі компетентнісного підходу висвітлити особливості формування гро-

мадянської позиції як важливого складника громадянської компетентності здобувачів фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-української війни формування соціально-активної особистості з чітко вираженою громадянською позицією, особистості, для якої дотримання законодавства є ціннісною орієнтацією та яка здатна захищати Вітчизну є украй актуальним завданням для усіх державних інститутів, різного роду установ, організацій та об'єднань. Соціально-політичні реалії актуалізують пошук принципово нових підходів до організації педагогічної роботи з молоддю, спрямованої на формування соціального досвіду, який стане основою становлення добре поінформованих, відповідальних, толерантних, максимально адаптованих до суспільного життя громадян з високим рівнем громадянської відповідальності.

Констатуємо, головне завдання освітньої галузі – навчити молодих людей творчо і результативно взаємодіяти із суспільством, й у такий спосіб досягати статусу повноправних і компетентних громадян, послідовно та поетапно створювати умови для набуття здобувачами освіти необхідних компетентностей. Формування набору компетентностей студентської молоді варто розглядати у контексті компетентнісного підходу в освіті, тобто спрямованості освітнього процесу на формування й розвиток базових, предметних і ключових компетентностей особистості, і як результат – на формування загальної компетентності людини, що забезпечуватиме ефективну діяльність у особистісній та професійній сферах життя.

Сучасна педагогічна наука визначає певну систему компетентностей, яких набуває студент, опановуючи освітньо-професійну програму у процесі здобування професійної освіти. Ця система містить у собі «ключові, або надпредметні, компетентності, які формуються під час виховного процесу та засвоєння змісту усіх дисциплін і є найважливішими» (Пометун, 2005: 19). Усі ключові компетентності уважаємо взаємопов'язаними і однаково важливими, а знання, практичний досвід, ціннісно-сміслові орієнтації, які необхідні для однієї сфери діяльності, сприятимуть розвитку компетентностей у іншій.

Обрана тема та мета статті зобов'язують автора сконцентрувати увагу на висвітленні дефініції поняття громадянської компетентності як однієї із ключових у підготовці майбутніх фахівців та інтерпретації одного із компонентів громадянської компетентності – громадянської позиції.

Поняття «громадянська компетентність» є порівняно новим, а тому нині не існує уніфіко-

ваного підходу та однозначного висновку щодо його сутності та змістової характеристики. Аналізуючи основний зміст традиційних трактувань поняття громадянської компетентності, можемо згрупувати їх за наступними підходами: соціальний (успішна соціалізація молодої людини з обов'язковим усвідомленням свого місця та своєї ролі у суспільстві); політичний (вироблення чіткої громадянської позиції та активна участь у суспільно-політичних процесах); психологічний (формування відповідальної особистості із необхідним набором психологічних рис та якостей, що визначають готовність виконувати роль громадянина); педагогічний (набір необхідних знань, умінь і навичок у процесі здобуття професійної освіти з обов'язковим формуванням певних цінностей, що продукують відповідальне ставлення до норм суспільного життя).

Науковцем А. Бухуном з'ясовано, що громадянська компетентність складається з трьох нероздільних елементів: єдності прав і обов'язків; громадянських дій; системи цінностей і моральної переконаності, що лежать в основі громадянської позиції особистості молодої людини – її здатності самостійно визначати власну участь у суспільних організаціях, своє розуміння основних політичних програм, що потребує від студентської молоді активності, товариськості, ініціативності, наполегливості, громадянської відповідальності (Бухун, 2018: 24).

Громадянську компетентність випускника закладу фахової передвищої освіти інтерпретуємо як ключовий компонент професійної компетентності, поліваріантне, цілісне явище, динамічний конструкт особистості фахівця, що включає у себе компоненти, які формують громадянськість, громадянську зрілість, громадянську позицію та окреслюють пріоритети у соціально-моральних цінностях молодої людини.

Здійснюючи не лише професійну підготовку майбутніх фахівців, а й формування їхньої громадянської компетентності, соціальної та політичної культури, фахова передвища освіта відіграє важливу роль у процесі реалізації державної політики у сфері громадянської освіти та національно-патріотичного виховання. Системність у здобутті громадянської освіти демонструє й Закон України «Про фахову передвищу освіту», стаття 29 якого проголошує про необхідність виховання у здобувачів фахової передвищої освіти патріотизму, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності (Закон України, 2024).

Успішність виховання особистості полягає у змісті його цілей та умовах їх досягнення. Досягнення цілей виховання передбачає активну діяль-

ність студентів, виконання ними навчальних, суспільних та інших завдань, що ретельно продумуються та мають необхідну ціннісно-смыслову, орієнтаційну та мотиваційну основу. Крім того вибудовується певний взаємозв'язок, що відображає потребу пов'язувати особистісні прагнення і життєву мету здобувача освіти з перспективними задачами суспільства, необхідністю його прискореного соціального і економічного розвитку. Студентство – особлива соціальна група, яка об'єднує учасників (на рівні академічної групи чи закладу освіти загалом) для спільної участі у навчальній діяльності і базується на єдності цілей, мотивів, перспектив (Ляшенко, 2012: 150).

Формування основ громадянської свідомості особистості відбувається у період юності – період визнання та побудови соціальних відносин, узгодження своєї поведінки та своїх вчинків з позицією інших людей, усвідомлення своїх прав і обов'язків, активний пошук свого місця у житті тощо. Феномен громадянської свідомості тісно переплітається із поняттям «громадянські якості особистості», адже «лише свідомий громадянин зі сформованими громадянськими якостями може демонструвати власну обмірковану позицію, брати активну участь у громадянському житті держави» (Зарванська, 2013: 184).

Комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність досягати соціально значущих та індивідуальних цілей визначають терміном «громадянськість» (Шевчук, 2018: 86–87). Громадянськість – це моральна позиція, що виражається у почутті обов'язку і відповідальності людини перед громадянським суспільством, до якого вона належить, у готовності відстоювати його інтереси і захищати від будь-яких зазіхань на його права (Паніна, 2021: 124). У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «громадянськість» трактується як «усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави та суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище» (Великий тлумачний словник, 2007: 26).

Розглядаємо громадянськість як одне із ключових понять, що визначає концепцію громадянського суспільства, оскільки воно охоплює усі якості та спроможності, якими наділені особи, що й складають громадянське суспільство: усвідомлення своїх прав та обов'язків, здатність до співпраці заради вирішення спільних завдань, уміння підпорядковувати приватні інтереси загальним тощо. Як елемент індивідуальної свідомості громадянськість не тільки розвивається, але і проявляється у процесі діяльності та соціаль-

ної взаємодії. Тому громадянське життя та саме громадянськість обумовлені, насамперед, логікою завдань, у розв'язанні яких людина виступає як громадянин, і здібностями, які людина має для вирішення цих завдань. Примітним є те, що людина не володіє громадянськістю як особистою якістю за правом народження, життя, досягнення певного віку або статусу у тому чи іншому суспільстві або державі. Набуття такої якості можливе лише як процес та результат еволюційної за своєю суттю самоідентифікації особистості у процесі громадянської соціалізації.

У контексті вищевикладеного заслуговує на увагу думка Д. Пріми, який зазначає, що «громадянськість є інтегративним у змістовому сенсі поняттям, яке виражається: в усвідомленні й оцінці особистістю свого становища у суспільстві, державі, своїх прав і обов'язків громадянина; у сукупності громадянських почуттів і якостей, за допомогою яких особистість має змогу зміцнити своє положення громадянина у суспільстві, спроможна свідомо діяти; в актуалізації прояву громадянської позиції особистості майбутнього фахівця чи її закріпленні» (Пріма, 2019: 223).

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що відповідальна громадянська позиція – це складне соціально-психологічне утворення, що може розглядатися з погляду змісту, суспільної значущості, дієвого вияву у життєдіяльності особистості. Важливими складовими сформованості відповідальної громадянської позиції є: здатність аналізувати сучасні процеси та ситуації, обирати адекватні форми і способи дії у непередбачуваних ситуаціях; відповідальність за результати власної діяльності; самостійність суджень і самостійність мислення, відстоювання власних переконань; цілеспрямованість, дисциплінованість, наполегливість, а також активні і конкретні дії та вчинки громадянського спрямування (Куниця, 2018: 193). Погоджуємося з думкою О. Кирилович, яка зазначає, що «громадянська позиція виникає у результаті інтеграції множинних зв'язків людини із суспільством і виступає як діалектична єдність її знань, мотивів і дій відносно як суспільства в цілому, так і конкретної держави як виразника основних суспільних тенденцій» (Кирилович, 2012: 162). Такої ж позиції притримується й Т. Романів, трактуючи громадянську позицію як системну якість, у якій виражається та реалізується рівень соціальності особистості, тобто глибина й повнота її зв'язків з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт соціальних відносин (Романів, 2009: 93).

Зміст громадянської позиції визначається через: життєву позицію, яка свідомо обирається

особистістю й базується на громадянських ціннісних орієнтирах (система особистісних установок із приводу наявних у даному суспільстві норм і цінностей); виявлення готовності свідомо брати участь у суспільно-політичному житті громадянського суспільства, яка ґрунтується на мотивації громадянського обов'язку й реалізується через форми громадянського поведіння завдяки сформованим особистісним якостям особистості; потенційні можливості соціальної активності особистості, її націленості на ідеали демократичного громадянського суспільства; соціально-педагогічний субстрат із складною багатогранною структурою, що характеризує свідому участь особистості у житті суспільства та виявляє її реальні дії і вчинки під час виконання функціональних завдань фахової діяльності, громадянського обов'язку, активної участі у суспільному житті країни; неперервний усвідомлений, особистісно й соціально значущий розвиток пізнавальної, моральної та поведінкової сфер особистості під впливом зовнішніх чинників чи власних зусиль (Курок, 2018: 240).

Таким чином, громадянська позиція постає як система переконань, які ґрунтуються на принципах громадянського світогляду, розвиваються і удосконалюються протягом життєдіяльності людини. Рівень активності чи пасивності у виявленні громадянської позиції напряму залежить від рівня сформованості громадянської компетентності. Достатній рівень сформованості громадянської компетентності відкриває молоді шляхи до певної соціальної та/або політичної спільноти, розуміння прав та обов'язків цієї спільноти; здійснює громадянську самоідентифікацію особистості; накопичує моральні цінності, які базуються на почутті патріотизму, повазі до прав людини, розуміння особистого обов'язку, відповідальності, терпимості, солідарності.

Відтак, метою формування громадянської позиції здобувачів фахової передвищої освіти може бути набуття як особистісних якостей громадянина, орієнтованих на загальноприйняті норми й моральні цінності, так і таких, що містять високі загальнолюдські та професійні якості, широкі комунікативні й адаптаційні можливості. Активна громадянська позиція молоді є складним соціально-психологічним утворенням, яке необхідно вивчати з позицій змісту, суспільної значимості, активності та інтенсивності реакційного вияву; важливою ознакою особистості, яка характеризує найвищий ступінь розвитку громадянськості і забезпечується високим рівнем громадянської компетентності особистості (Остапівська, 2011: 8).

У науковій літературі можна зустріти твердження, що поняття «громадянська позиція» варто розуміти як складову соціальної позиції, яка стосується громадянських характеристик кожної конкретної особи (Мельник, 2018: 35). До таких характеристик можна віднести патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність і мужність, суспільну ініціативність та активність, готовність працювати на благо Батьківщини і захищати її, підносити міжнародний авторитет; повагу до Конституції та законів, дотримання правових та звичаєвих норм; досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя та побуту; повагу до батьків, до традицій, історії рідного народу, усвідомлення належності до нього як спадкоємця і наступника; дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про природу, екологію; фізичну досконалість, моральну чистоту, високу художньо-естетичну вихованість; гуманність, толерантність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народів, високу культуру міжнародного і міжетнічного спілкування (Виховання громадянина, 1997: 6).

Громадянська позиція формується у межах загальнолюдської позиції і в міру розвитку особистості займає все більш значуще місце у її структурі. Вона характеризує особистість з точки зору способу і характеру взаємин з певною дійсністю. Це поняття відображає політичні, юридичні, моральні права і обов'язки громадян стосовно своєї держави і передбачає свідоме, відповідальне ставлення людей до суспільства. Ядром поняття «громадянська позиція» є громадянська свідомість особистості, яка, органічно поєднуючись з моральними почуттями, виражається у вчинках, в активній діяльності, спрямованій на утвердження поглядів та ідеалів. Дослідницею Т. Ціпан виділено два варіанти громадянської позиції: внутрішня позиція (ціннісно-змістова сфера особистості), що проявляється в її мотивах і спрямованості, сформованій громадянській свідомості і розвинутих громадянських почуттях і зовнішня позиція (сукупність стратегій громадянської поведінки) (Ціпан, 2019: 295).

Становлення і розвиток громадянської позиції відбувається на основі сформованих особистісних якостей громадянина, зокрема громадянської відповідальності та громадянської активності.

Громадянською відповідальністю називаємо свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне

життя, дії, вчинки. Ознаками громадянської відповідальності особистості є активна життєва позиція, усвідомлене ставлення до виконання свого громадянського обов'язку, самостійність та наполегливість, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізація, чесність, готовність відповідати за власні вчинки тощо (Концептуальні засади, 2016).

Сформована громадянська позиція є, на нашу думку, наслідком ціленаправленої діяльності, яка реалізується у процесі громадянської активності. Остання виступає віддзеркаленням відданості суспільним ідеям та інтересам. Науковець М. Боришевський прирівнює громадянську активність та громадянську позицію, трактуючи громадянську активність процесом, що «спрямовує активність особистості у русло суспільно-значущої діяльності» (Боришевський, 2007: 9). З огляду на це, є сенс розглядати громадянську позицію як самостійну форму соціальної активності, яка має власні цілі, механізми та очікуваний результат. Варто також звернути увагу на те, що громадянська позиція не є сталою, і змінюється відповідно до тих впливів зовнішнього середовища (факторів інформаційного простору), яким піддається особистість, що нею володіє. Чинниками впливу на громадянську позицію Н. Курилюк називає: засоби масової інформації, фактор громадської думки, фактор культури, правовий фактор, виховний фактор, суспільний фактор, особисте прагнення до активної діяльності (Курилюк, 2013: 138). Уважаємо, що перелік цих чинників не є сталим, а рівень їх впливу варіюється у процесі громадянської соціалізації особистості.

Результатом прояву громадянської позиції у активних діях і вчинках, а також результатом соціальної активності особистості є її громадянська поведінка. Громадянська поведінка, на думку Г. Хітрової, може виступати у таких формах: дотримання поведінкових (моральних, правових, соціальних) норм суспільства, їх виконання й використання під час практичної діяльності. Разом з тим, сприйняті свідомістю поведінкові норми переломлюються через: потреби особистості кожного громадянина; його інтереси; особистий досвід; реальні життєві обставини й відношення до суспільства та держави (Хітрова, 2014: 38). Громадянська поведінка може розглядатися також як критерій громадянської вихованості, показниками якої виступають уміння проявляти громадянську активність, відстоювати соціальну справедливість, дотримуватися норм соціальної взаємодії, брати активну участь у громадянській діяльності (Майданик, 2016: 6).

Усі аспекти категорії «громадянська позиція» формуються переважно в освітньому процесі

закладу освіти. А тому, фахова передвища освіта покликана сформувати особистість, що характеризується високим рівнем громадянської свідомості, національної гідності, громадянської активності, патріотизму, розвиненим критичним мисленням, обізнаністю у своїх правах, відповідальним виконанням своїх обов'язків, є носієм сформованої громадянської позиції, усвідомлюючи своє місце і роль, власну зацікавленість у розвитку держави, докладаючи активні зусилля задля її процвітання. Вочевидь, формувати громадянську позицію означає створювати в особистості орієнтир поведінки у її подальшій життєдіяльності, позаяк громадянсько зрілій особистості, притаманний процес постійного самоудосконалення, високий рівень національної самосвідомості і планетарної свідомості, знання культури й історії рідної країни, гуманістична мораль, знання і виконання обов'язків, соціальна відповідальність, високий професійний рівень, стійкі переконання (Мироненко, 2001: 6).

Керуючись напрацюваннями Н. Власової та враховуючи вікові та індивідуальні особливостей здобувачів фахової передвищої освіти, виділяємо такі напрями становлення їх громадянської позиції: 1) мотиваційно-орієнтаційний: формування потреби участі у громадянській і політичній діяльності, інтересу до політичних, правових і суспільних проблем, установок і орієнтацій на суспільне благо; 2) соціально-діяльнісний: набуття досвіду громадської діяльності, формування уміння збирати, аналізувати й оцінювати суспільно-політичну інформацію, умінь соціальної взаємодії, навичок участі в дискусіях, публічних виступах, ділового спілкування, соціологічного дослідження, спрямованого на забезпечення розвитку позитивного відношення до держави, права, громадянського суспільства, до себе як громадянина; 3) рефлексивно-оцінний: розвиток здатності осмислювати і оцінювати особисту громадянську позицію (Власова, 2016: 34).

Зважаючи на вік «традиційних» здобувачів фахової передвищої освіти, необхідно звернути увагу й на те, що у них формується політична свідомість, яка не може існувати без взаємозв'язку з громадянською позицією. Розвитку активної громадянської позиції сприятиме: 1) політико-ідеологічне самовизначення, що передбачає можливість свободи дії особистості на основі засвоєних, усвідомлених, упорядкованих ідеологічних цінностей, принципів, настанов, вироблення умінь спостерігати, відносно незалежно аналізувати події, що відбуваються у політичному просторі; 2) політична активність, як одна з форм суспільної актив-

ності, що передбачає участь молоді в політичних процесах і подіях, рівень зацікавленості станом справ в політичному просторі; 3) громадянську свідомість, яка виникає внаслідок усвідомлення молодою людиною приналежності до певної громади і оволодіння нею відповідними громадянськими цінностями (патріотизм, відданість співвітчизникам, потреба діяти на користь України, свідоме ставлення до існуючих в суспільстві норм, пошана традицій та звичаїв); 4) національна свідомість, як «багаторівневе та багатокомпонентне соціальне утворення, що включає в себе стійкі стереотипи поведінки й сприйняття соціальної реальності, усвідомлення особливостей національного характеру, культурних відмінностей, історичну свідомість, уявлення про національні інтереси, національну ідею та національний ідеал (Мороз, 2010: 492).

Формування громадянської позиції студента як якості особистості відбувається під впливом різних засобів, одним з яких є особистісна взаємодія. Особистісна взаємодія передбачає розкриття індивідуальних якостей особистості у процесі організації спільних дій та спілкування. У педагогічному процесі особистісна взаємодія може проявлятися у вигляді співпраці, коли обома сторонами досягається взаєморозуміння і солідарність у баченні цілей спільної діяльності та шляхів її досягнення (Ляшенко, 2012: 151). Залежно від об'єкту впливу, особистісна взаємодія може відбуватися за принципом «студент – студент» та «викладач – студент». Примітно, що задля досягнення бажаного результату виховного впливу, педагог повинен відноситися до вихованців як до самосвідомих відповідальних суб'єктів виховної взаємодії. Процес виховання громадянської позиції передбачає активне включення молодих людей у різні види діяльності, а також отримання основного результату у вигляді стійких якостей особистості, рис характеру, певного рівня вихованості.

Звертаємо увагу, що усебічний підхід до реалізації системи громадянського виховання у закладі освіти не може бути досягнутий засобами однієї дисципліни або навчального курсу. Більш ефективним є включення компонентів громадянського виховання у тематику дисциплін відповідної освітньої програми і позааудиторних заходів, а також належна організація студентського життя, зокрема активна участь молоді у студентському самоврядуванні, волонтерській діяльності тощо. Активна громадянська діяльність студента формує у нього цілісне сприйняття світу, гармонізує вимоги щодо реалізації освітнього стандарту й створює умови для розвитку індивідуальних інтересів і потреб

(Власова, 2016: 31). Тобто робота з формування громадянської позиції у молоді передбачає органічний зв'язок навчальної та позанавчальної роботи, поєднання формування навичок соціальної практики з глибоким засвоєнням навчального матеріалу, співвідношення правової культури, моральності, патріотизму. Зауважимо, що розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою студента у закладі освіти, між теоретичними сподіваннями суспільства та практичними можливостями освітнього середовища стануть серйозною перешкодою на шляху формування громадянської позиції здобувача освіти.

Здобування фахових знань, умінь, навичок та громадянське виховання у закладах освіти – єдиний органічний процес цілеспрямованого формування особистості молодої людини, який моделюється на увесь термін навчання як всеохоплююча категорія, що поєднує усі аспекти багатогранного освітнього процесу закладу освіти. Майбутні фахівці повинні мати ґрунтовні професійні знання, володіти вміннями комунікативної взаємодії, приймати виважені правильні рішення, займати певну громадянську позицію й підвищувати повсякчас власний професійний рівень та рівень громадянської свідомості.

Висновки. Професійна підготовка здобувачів фахової передвищої освіти є неможливою та безперспективною без урахування основних положень компетентнісного підходу та змісту однієї із ключових компетентностей – громадянської. Ця пояснюється тим, що соціальне замовлення держави в освіті спрямоване на виховання освіченої людини з власними моральними принципами, суспільно активної, готової самостійно приймати рішення у ситуації вибору, здатної до співпраці і взаємодії, тобто такої, у якій розвинена громадянська позиція. Формування громадянської позиції особистості є украй важливою педагогічною проблемою, яка відображає внутрішнє прагнення людини до становлення демократії, до гуманізації суспільства, а також внутрішню готовність докладати активні зусилля для розвитку і процвітання своєї Батьківщини. Рівень громадянської позиції визначає загальнокультурний рівень розвитку особистості і, як наслідок, цивілізоване функціонування громадянського суспільства і держави в цілому.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у пошуку та упровадженні технологій формування громадянської позиції як складової громадянської компетентності здобувачів фахової передвищої освіти, а також розробці відповідного організаційно-педагогічного і методичного забезпечення означеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Розвиток громадянської спрямованості особистості. Київ : Педагогічна думка, 2007. 186 с.
2. Бухун А. Громадянська позиція студентської молоді у контексті євроінтеграційних освітніх змін. *Українська професійна освіта*. 2018. № 3. С. 21–27.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
4. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : Навчально-методичний посібник / П. Ігнатенко та ін. Київ : Інститут змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
5. Власова Н. Аналіз сучасної практики формування громадянської позиції молоді в зарубіжній і українській освіті. *Педагогічні науки : Збірник наукових праць*. Бердянськ, 2016. Вип. 1. С. 28–36.
6. Закон України № 2745-VIII «Про фахову передвищу освіту». Редакція від 24.03.2024 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
7. Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. *Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід : Матеріали Першої науково-практичної конференції*. Острого : ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 183–184. <https://core.ac.uk/download/17035409.pdf>.
8. Кирилович О. Теоретичні засади формування громадянської позиції студентів педагогічних ВНЗ. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 1. С. 162–164.
9. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
10. Куниця Т. Теоретичні засади формування відповідальної громадянської позиції підлітків. *Особистість у просторі виховних інновацій : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 2018. С. 190–194.
11. Курилюк Н. Активна громадянська позиція молоді: поняття, сучасний стан, фактори впливу сучасного інформаційного простору. *Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід : матеріали Першої науково-практичної конференції*. Острого : ГО «Центр демократичного лідерства», Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 135–139. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2372/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%BB%D1%8E%D0%BA%203.pdf>.
12. Курок В. Формування громадянськості фахівців у процесі підготовки в закладі вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 1 (75). С. 234–245.
13. Ляшенко У. Формування громадянської позиції студентів засобами особистісної взаємодії. *Педагогічні науки : Збірник наукових праць*. Т. 1. 2012. № 61. С. 149–153.
14. Майданик О. Змістовий аспект поняття «громадянська компетентність» вчителя початкової школи. *Науковий огляд*. 2016. № 7 (28). С. 1–13. <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/919/1059>.
15. Мельник О. Життєва, соціальна, громадянська позиції особистості: компаративний аналіз. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 11 (384). С. 33–38.
16. Мироненко Т. Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2001. 16 с.
17. Мороз А. Формування активної громадянської позиції молоді як запорука успішної інтеграції України до світового співтовариства. *Гілея : Збірник наукових праць. Політичні науки*. Київ : ВІР УАН, 2010. Вип. 41 (11). С. 490–501.
18. Остапівська І. Формування активної громадянської позиції підлітків у виховній діяльності пласту: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2011. 22 с.
19. Паніна Л., Авдирець Л. Формування громадянської відповідальності як складової громадянської компетентності здобувачів освіти закладу загальної середньої освіти. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 3 (107). С. 122–126.
20. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.
21. Пріма Д. Громадянськість як інтегративна якість особистості майбутнього фахівця. *Інноватика у вихованні : Збірник наукових праць*. Рівне, 2019. Вип. 10. С. 221–225. <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/195/182>.
22. Романів Т. Засади формування активної громадянської позиції молоді. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи : Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Дрогобич : ДДПУ, 2009. С. 92–94.
23. Хітрова Г. Громадянське виховання студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Ялта, 2014. 208 с.
24. Ціпан Т. Формування громадянської позиції у членів дитячо-юнацьких громадських об'єднань. *Інноватика у вихованні*. 2019. Вип. 9. С. 294–301.
25. Шевчук Т. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 85–88.

REFERENCES

1. Boryshevskiy M. (2007). Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti osobystosti [Development of civic orientation of the individual]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 186. [in Ukrainian].
2. Bukhun A. (2018). Hromadianska pozytsiia studentskoi molodi u konteksti yevrointehratsiinykh osvitykh zmin [Civic position of student youth in the context of European integration educational changes]. *Ukrainska profesiina osvita*. 3. 21–27. [in Ukrainian].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2007). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / ukl. V. Busel. Kyiv-Irpin: Perun. 1736. [in Ukrainian].

4. Vykhovannia hromadianyna: psykholoho-pedahohichnyi i narodoznavchy aspekti. (1997). [Education of a citizen: psychological-pedagogical and ethnographic aspects]. navchalno-metodychnyi posibnyk / P. Ihnatenko ta in. Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia. 252. [in Ukrainian].

5. Vlasova N. (2016). Analiz suchasnoi praktyky formuvannia hromadianskoi pozytsii molodi v zarubizhni i ukrainskii osviti [Analysis of the modern practice of forming the civic position of youth in foreign and Ukrainian education]. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. Berdiansk. 1. 28–36. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy № 2745-VIII «Pro fakhovu peredvyshechu osvitu» [Law of Ukraine No. 2745-VIII «On Vocational Pre-Higher Education»]. [in Ukrainian].

7. Zarvanska L. (2013). Protses formuvannia hromadianskoi svidomosti ta hromadianskoi pozytsii molodi [The process of formation of civic consciousness and civic position of youth]. Aktualni problemy hromadianskoi osvity: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid: Materialy Pershoi nauково-praktychnoi konferentsii. Ostroh: HO «Tsentr demokratychnoho liderstva, Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». 183–184. [in Ukrainian].

8. Kurylovych O. (2012). Teoretychni zasady formuvannia hromadianskoi pozytsii studentiv pedahohichnykh VNZ [Theoretical foundations of the formation of the civic position of students of pedagogical universities]. Nova pedahohichna dumka. 1. 162–164. [in Ukrainian].

9. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. (2016). [Conceptual principles of secondary school reform]. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Kunitsia T. (2018). Teoretychni zasady formuvannia vidpovidalnoi hromadianskoi pozytsii pidlitkiv [Theoretical foundations of the formation of a responsible civic position of teenagers]. Osobystist u prostori vykhovnykh innovatsii: Materialy Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii. Kyiv. 190–194. [in Ukrainian].

11. Kuryliuk N. (2013). Aktyvna hromadianska pozytsiia molodi: poniattia, suchasnyi stan, faktory vplyvu suchasnoho informatsiinoho prostoru [Active civic position of young people: concept, current state, influencing factors of the modern information space]. Aktualni problemy hromadianskoi osvity ta vykhovannia: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid: materialy Pershoi nauково-praktychnoi konferentsii. Ostroh: HO «Tsentr demokratychnoho liderstva», Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». 135–139. [in Ukrainian].

12. Kurok V. (2018). Formuvannia hromadianskosti fakhivtsiv u protsesi pidhotovky v zakladi vyshchoi osvity [Formation of the citizenship of specialists in the process of training in a higher education institution]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii. 1 (75). 234–245. [in Ukrainian].

13. Liashenko U. (2012). Formuvannia hromadianskoi pozytsii studentiv zasobamy osobystisnoi vzaiemodii [Formation of the civic position of students by means of personal interaction]. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. T. 1. 61. 149–153. [in Ukrainian].

14. Maidanyk O. (2016). Zmistovyi aspekt poniattia «hromadianska kompetentnist» vchytelia pochatkovoï shkoly [The content aspect of the concept of «civic competence» of an elementary school teacher]. Naukovyi ohliad. 7 (28). 1–13. [in Ukrainian].

15. Melnyk O. (2018). Zhyttieva, sotsialna, hromadianska pozytsii osobystosti: komparatyvnyi analiz [Vital, social, civic positions of the individual: a comparative analysis]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. 11 (384). 33–38. [in Ukrainian].

16. Myronenko T. (2001). Formuvannia hromadianskoi zrilosti v maibutnikh uchyteliv [Formation of civic maturity in future teachers]. Avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Odesa. 16. [in Ukrainian].

17. Moroz A. (2010). Formuvannia aktyvnoi hromadianskoi pozytsii molodi yak zaporuka uspishnoi intehratsii Ukrainy do svitovoho spivtovarystva [Formation of an active civic position of youth as a key to successful integration of Ukraine into the world community]. Hileia: zb. nauk. pr. Politychni nauky. Kyiv: VIR UAN. 41 (11). 490–501. [in Ukrainian].

18. Ostapivska I. (2011). Formuvannia aktyvnoi hromadianskoi pozytsii pidlitkiv u vykhovni diialnosti platu [Formation of an active civic position of teenagers in the educational activities of plast]. Avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.07. Ternopil. 22. [in Ukrainian].

19. Panina L. & Avdymyrets L. (2021). Formuvannia hromadianskoi vidpovidalnosti yak skladovoi hromadianskoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity zakladu zahalnoi serednoi osvity [The formation of civic responsibility as a component of the civic competence of students of general secondary education]. Nova pedahohichna dumka. 3 (107). 122–126. [in Ukrainian].

20. Pometun O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the position of modern pedagogical science]. Visnyk prohram shkilnykh obminiv. 23. 18–20. [in Ukrainian].

21. Prima D. (2019). Hromadianskist yak intehrativna yakist osobystosti maibutnoho fakhivtsia [Citizenship as an integrative quality of the future specialist's personality]. Innovatyka u vykhovanni: zb. nauk. pr. Rivne. 10. 221–225. [in Ukrainian].

22. Romaniv T. (2009). Zasady formuvannia aktyvnoi hromadianskoi pozytsii molodi [Principles of formation of an active civic position of youth]. Molodizhna polityka: problemy ta perspektyvy: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii. Drohobych: DDP. 92–94. [in Ukrainian].

23. Khitrova H. (2014). Hromadianske vykhovannia studentskoi molodi v navchalno-vykhovnomu protsesi vyshchoho navchalnogo zakladu [Civic education of student youth in the educational process of a higher educational institution]. Dys. kand. ped. nauk: 13.00.07. Yalta. 208. [in Ukrainian].

24. Tsipan T. (2019). Formuvannia hromadianskoi pozytsii u chleniv dytiacho-yunatskykh hromadskykh obiednan [Formation of civic position among members of children's and youth public associations]. Innovatyka u vykhovanni. 9. 294–301. [in Ukrainian].

25. Shevchuk T. (2018). Hromadianska kompetentnist yak element formuvannia osobystosti maibutnikh fakhivtsiv [Civic competence as an element of personality formation of future specialists]. Molodyi vchenyi. 4 (56). 85–88. [in Ukrainian].